

**ПРОБЛЕМАТИКА ГЕРОЇКО-РОМАНТИЧНОЇ
ДРАМАТУРГІЇ Л.СТАРИЦЬКОЇ-ЧЕРНІХІВСЬКОЇ
(на матеріалі народної трагедії «Гетьман Дорошенко»
та драми «Останній сніп»).**

Аналізуються драматичні твори видатної української письменниці – Л.Старицької-Черняхівської – народну трагедію «Гетьман Дорошенко» та драматичний етюд «Останній сніп» з точки зору проблематики, системи образів та поетики. Визначається також місце письменниці в історії української літератури і національного театру.

Ключові слова: історична драма, сюжет, героїзм, доба Руїни, європейський напрям, символічний образ, клейноди утримання, воєвода, державець.

Серед українських драматургів початку ХХ століття відзначається літературним хистом і тонким розумінням театрального мистецтва Л.Старицька-Черняхівська. Доля видатної письменниці, активного громадянського діяча склалася глибоко трагічно. Приголомшена арештом і незаконним звинуваченням в організації неіснуючої «СВУ», засудженням, позначена тавром ворога народу, позбавлена громадянських прав і можливості друкувати свої книжки, втративши спочатку дочку, а потім і чоловіка, письменниця не могла плідно працювати у 30-ті рр., її поодинокі праці, написані в цей період, з'являлися друком під чужим іменем.

В ці важкі часи вона взялася писати мемуари про уславлення театральних діячів. У 1940 році на сторінках журналу «Театр» були надруковані її спогади про батька – «Одгуки життя». Це була остання публікація письменниці.

На 73-му році життя Л.Старицької-Черняхівської трагічно обірвалось. У липні 1941 року вона була втретє заарештована і разом з іншими вивезена до Харкова. Звіди арештантів, голодних, обірваних, вантажать у розшарпані товарні вагони і везуть у далекі табори десь за Волгою. У переповненому вагоні Старицькій-Черняхівській зробилося погано і вона померла. Тіло покійної конвоїри НКВС викинули з вагона в степ.[1,1]

Лише 11 серпня 1989 року пленум Верховного суду УРСР скасував вирок у справі «СВУ» за відсутністю складу злочину. «Оновлена Вітчизна постане з наших трупів – це були останні слова, написані письменницею, людиною трагічної долі. В наші дні художня спадщина повертається до народу, зба-

гачуючи його духовність, пробуджуючи національну пам'ять і національну гідність.

Л.Старицька-Черняхівська надавала великої ролі історичній драмі у справі пробудження національної свідомості народу. «Історична драма, - наголошувала вона, - найтриваліша форма драматичної творчості; вона не боїться подиху часу, вона не старіє... Разом з тим вона однаково цікава всім народностям, бо переважно розробляє загальнолюдські мотиви: героїзм, боротьба mezi бажаннями власного щастя й громадським обов'язком і т. п. До літературної творчості, - підкреслює дослідниця, - мало дужої волі та доброї охоти, а драматична форма найтрудніша з усіх літературних форм. Це кристал літературної творчості, в ній повинні переломитися пафос лірики, спокійна величність епосу, глибіню психології й сила драми. До всього того автор драматичного твору мусить добре знатись на драматичній техніці і бути гаразд знайомим з вимогами сцени». [2, 89]

Перу Л. Старицької-Черняхівської належать коло двадцяти п'єс. Серед них широкою популярністю користувались п'єси «Гетьман Дорошенко», «Аппій Клавдій», «Крила», «Милость Божа», «Останній сніп», «Розбійник Кармелюк».

Як драматург, Л.Старицька-Черняхівська дебютувала у 1893 році драматичною новелою «Сапфо», присвяченої нероздільному охання грецької поетеси. Музику до п'єси створив Микола Лисенко.

В драматургії цього періоду простежується своєрідний і закономірний вибух інтересу до подій останніх десятиліть бурхливого ХУІІ ст., названою тодішніми істориками добою Руїни. Увагу драматургів ХХ століття привертає постать Петра Дорошенка – помітної політичної постаті тієї важкої доби. Щоправда, цей інтерес мав і свою літературну традицію, починаючи від Шевченкового «Заступила чорна хмара» (1848) та Куїшевої «Чорної ради» (1857).

На початку ХХ століття майже одночасно з'являються «Бояриня» (1910) Лесі Українки, «Гетьман Дорошенко» (1911) Л. Старицької-Черняхівської, «Сонце руїни» (1911) В. Пачовського, «Про що тирса шелестіла» (1916) С. Черкасенка. Названі твори нерівноцінні за своїм художнім потенціалом та глибиною проникнення у відображану епоху, але показові для літературного процесу доби.

У драматичних творах Лесі Українки образ Дорошенка на сцені не з'являється, а в художньо слабкій п'єсі В.Пачовського він ідеалізований аж до втрати історичної достовірності. Л.Старицька-Черняхівська також дещо ідеалізує свого героя, але в той же час не втрачає почуття міри. Письменниця створила образ Дорошенка, маючи великий літературний досвід – кілька

п'єс з української історії ХУІІ – ХУІІІ століть. Ось чому легкий серпанок ідеалізації не закриває непересічності, неоднозначності історично зумовленої складності цієї трагічної постаті.

Дія п'єси «Гетьман Дорошенко» відбувається в один з переломних моментів української історії і в житті головного героя твору, коли Україна залишалась ареною запеклої боротьби між собою сусідніх держав. Письменниця глибоко вивчила історичні матеріали, які й стали ареною подій, змальованих у трагедії «Гетьман Дорошенко».

За жанром це трагедія на п'ять дій, яку Старицька-Черняхівська почала писати у 1911 році. Надрукована п'єса в «Літературно-науковому віснику» 1911. – Т.53 і 54. Остаточним сценічним варіантом п'єси слід вважати постановку, здійснену режисером О.Корольчуком спільно з автором у Державному народному театрі, яка відбулася 25 квітня 1922 року в Києві. П'єса видавалась у 1918 і 1919 роках Київським видавництвом «Час». 28 травня 1935 року драматичний театр імені І.Франка відновив постановку цієї романтичної трагедії вперше за багато років з режисурою В.Опанасенка.

В основу сюжету покладено один з найдраматичніших періодів історії України. Дотримуючись європейського напрямку, драматург вводить у тканину твору багато народної символіки, алегоричних образів, за якими проглядає сучасність.

Петро Дорошенко став гетьманом Правобережної України у 1665 році. Він тримав гетьманську булаву 11 років. Це був розумний і талановитий політик, мудрий державний діяч, за що народ називав його «Сонцем Руїни». Він намагався об'єднати роздроблену Україну. Вже своїм першим універсалом гетьман Дорошенко не визнавав штучного поділу України на Лівобережну і Правобережну.

30 січня 1667 року Польща і Росія без участі України підписали Андрусівське перемир'я, за яким Лівобережжя знову потрапило під владу Польщі. У цій складній ситуації, коли доводилося протистояти і Польщі, і Росії, Дорошенко звернувся до Турків, які послали чимале військо. За короткий час Дорошенко звільнив Правобережну Україну від поляків, очолював козацькі походи у Галичину, аж під Львів, і в 1672 році Польща змушена була визнати Україну козацькою незалежною державою. Дорошенко переміг у бою з князем Ромодановським і витіснив війська за кордон України.

В цей час Дорошенку з дому принесли тривожну звістку, і він, залишивши на чолі війська Демка Многогрішного, поспішив до Чернігова. Незабаром Многогрішного було проголошено гетьманом всієї України за підступність і зраду. Це була нервова і неврівноважена людина, недалекоглядний політик. Ось чому він поплатився своєю кар'єрою, якось сказавши, що його

Україна знайде собі іншого, кращого державця, ніж Росія. Многогрішного під конвоєм доставлено в Москву, жорстоко катовано, засуджено до страти, але помилувано царем і заслано із сім'єю в Сибір.

Але поки що Многогрішний був гетьманом, між ним і Дорошенком велась виснажлива братовбивча війна, про що історик Аркас пише: «Люде великими купами переходили на лівий берег Дніпра, безпечніший од татар та війни, і там оселялися. Багато ж народу з правого берега погнали турки в ясир, багато міст та сіл поруйновано та попалено, і розкішна колись правобічна Україна обернулась у справдешню пустиню. Дорошенко бачив до чого призвели міжусобиці і сам тому склав свої клейноди, не бажаючи проливати братньої крові. Самойлович приступив під Чигирин і без опору став гетьманом». [3, 134]

Як бачимо, трагедія «Гетьман Дорошенко» мала ґрунтовне історичне підґрунтя. У п'єсі Старицької-Черняхівської політична інтрига тісно переплітається з інтригою любовною, а громадянський конфлікт – з морально-естетичним.

Дружина Дорошенка віддає своє серце Самойловичу – користолюбцю й підлій людині, життєва психологія якої зводиться до девізу: «Там рідний край, де щастя».

В зображенні першої інтриги драматург дотримується достовірних історичних джерел, друга ж сюжетна лінія утворює своєрідний художній домісел автор.

Значну роль у розвитку сюжету твору відіграє тесть Дорошенка – Яненко (в документах – Яхненко). Це реальна історична постать, яка була у складі посольства гетьмана Дорошенка до московського царя. Відзначаються історичною достовірністю кошовий Запорозької Січі Іван Сірко та Іван Мазепа.

В театральному сезоні 1911 – 1912 років народна трагедія «Гетьман Дорошенко» розпочала своє сценічне життя в театрі М.Садовського. П'єсу ставив М.Садовський. Як постановка, так і гра Садовського в головній ролі гетьмана Дорошенка, обізнаність актора з історією України, з побутом, народними звичаями, костюмами позитивно позначились на виставі.

Народні сцени вражали правдивістю й переконливістю. Окрасою вистави була чарівна музика М.Лисенка.

За влучним висловом театрознавця О.Киселя, п'єси Старицької-Черняхівської «були чималим надбанням нашого репертуару, мали й сценічні вартості, й ідейний зміст. Значення їх збільшується тим, - підкреслює критик, - що вони були приступні не тільки для виборної, але й для широкої аудиторії. Картини історичного життя в драмах письменниці змальовані здебільшого правдиво й цікаво». [4, 184]

Вистава п'єси «Гетьман Дорошенко» мала блискучий успіх. Це був новий «цвях» сезону, і коли вона йшла не більше, як двічі на тиждень, то це тільки тому, що надзвичайно тяжка для виконання сама роль гетьмана Дорошенка, яку грав я (Садовський. – В.К.). З поставою її теж вийшла невелика затримка, бо чорна сотня не дрімала й доносила губернаторові про «крамольність» і «мазепинство» її, і з наказу губернатора після третьої вистави поліція вже не підписала афіші. Я про це повідомив Йозефі, він страшенно обурився на такий вчинок поліції і поїхав сам до губернатора. П'єсу дозволили...». [4, 185]

До п'єси «Гетьман Дорошенко» М.Лисенко написав знаменитий марш, який так і зветься «Марш гетьмана Дорошенка». Цей марш так пасує до загального враження від самої п'єси і створював такий гнітючий настрій, що публіка плакала. Я сам, граючи, не міг кінчити роль без сліз, що мимоволі текли з моїх очей. Правда, вже остання сцена прощання із стягами боляче вражає, а цей марш піддавав ще більше гніту». [4, 186]

«Марш гетьмана Дорошенка» глибоко хвилював глядачів, викликаючи на їх очах справжні сльози. М.Садовський писав: «Один з публіки розповідав мені сцену, якої сам він був свідком. В першому ряду сидить генерал з жінкою. Іде оця остання сцена прощання із стягами. Жінка дивиться на сцену і, побачивши, що в мене течуть сльози на виду, звертається до нього й каже:

- Ты посмотри, ведь он сам плачет!

- Поневоле заплачешь, - відповів їй генерал, утираючи зі своїх очей сльози». [4, 188]

Цей марш був одним із останніх творінь видатного композитора. Знаючи, яку роль виконує його марш у театральній виставі «Гетьман Дорошенко», М.Лисенко висловив якось у колі друзів побажання, щоб цей марш грали на його похоронах. Це було сказано ніби між іншим, проте це висловлювання стало пророчим, бо незабаром смерть постукала у двері великого композитора.

«Ще вчора, - згадував М.Садовський, - всі ми його бачили веселого, як завжди жартівливого, в театрі за лаштунками. А другого дня о 9 годині вранці прийшла звістка, що його вже нема поміж нас. Ця несподівана звістка всіх нас приголомшила й сумом приголомшила всю Україну». [4, 188]

Багатотисячна юрба, що прийшла провести Лисенка в останню путь, витирала гарячі сльози... «Треба було виконати його останню волю. Треба було, щоб марш грали на його похороні». [4, 186]

Але генерал-губернатор Трепов категорично заборонив дати військовий оркестр. М.Садовський вже й знайшов вихід: коли жалобна процесія проходила за домовиною з тілом М.Лисенка повз оперний театр, в фойє залунали звуки маршу. Вся процесія стала і у скорботному мовчанні схилила голову перед пам'яттю великої людини.

«Після панахиди у Володимирському соборі, - писав М.Садовський, - де стояла домовина Лисенка, вся геть у вінках, процесія рушила на Байкове кладовище. Такого похорону золотоголавий Київ ще ніколи не бачив. Україна віддавала останню шану своєму славетному композитору». [4, 187]

У тогочасній пресі відзначилось, що Старицька-Черняхівська «розцвітила свою п'єсу любов'ю», гарними монологами та символічними видіннями. Проте два моменти в цьому спектаклі по-справжньому радували: сильне й благородне виконання М.К. Заньковецькою двох «маленьких» ролей – стариці Митродори, що прокляла свого нещасного сина-гетьмана, та жіночої постаті у сні Дорошенка. Ці дві сцени надолужують багато чого». [4, 187].

Вершиною творчості М.Садовського були й досі ніким не перевершені героїчні трагедійні образи – Богдана Хмельницького, Сави Чалого, Петра Дорошенка, отамана Сірка та ін. Тема героя й народу, тема патріотизму Садовський розкривав з вражаючою силою.

Особливо яскрава і з великим творчим піднесенням Садовський грав головну роль у трагедії Старицької-Черняхівської «Гетьман Дорошенко». Актор П.Коваленко згадував: «Найтруднішою роллю для Садовського, за моїми спостереженнями, був «Гетьман Дорошенко», де Садовському з великими труднощами доводилось засвоювати колосальний текст, писаний білим віршем, який треба було місяцями висловлювати в досить швидкому ритмі і з величезним емоційним навантаженням». [4, 186]

29 квітня 1907 року Київ, а за ним і вся Україна святкували ювілей М.Садовського. про це славетне свято української сцени згадувала Л. Старицька-Черняхівська: «Першою виступала високоповажна артистка М.Заньковецька з привітанням ювіляра: «Дякуємо за те високе поважання рідної сцени, яким відзначилася ваша артистична діяльність. Славимо за те, що ви стояли на сторожі біля української штуки і берегли честь репертуару. Знаючи ваше щире бажання вивести український театр на широкий європейський шлях, від усієї душі бажаємо працювати під вашим проводом і діждатися другого такого ювілею на славу рідній сцені і всього українського народу». [5, 78]

Пере Старицької-Черняхівської належить і драматичний етюд на одну дію – «Останній сніп», який належить до кращих творів письменниці. Це історико-побутовий, витриманий в річищі неореалізму. У п'єсі діють три символічні образи: козак-лицар Андрій Нещадима, його син – ренегат Семен Нещадима, дочка Семенова – Ганнуся – символ української народної пісні та народного духу.

Старий Нещадима довідується, що його син допоміг генералові Текелі обложити Січ, і на цьому ґрунті побудований драматизм п'єси. Хоч твір і хи-

бує певним мелодраматизмом монологів і деяких сцен, а також шаблонністю деяких персонажів, зокрема – старого Нещадима, проте драматичний етюд можна вважати п'єсою досконалою як в літературному, так і в театральному відношенні.

Рецензент В.Старий високо оцінив п'єсу «Останній сніп». Він писав: «П'єса-мініатюра «Останній сніп» - невелика, але коштовна як з боку літературного, так і з боку сценічного... Один з останніх могиканів, старий січовик Нещадима – представник лицарства, сповнений святим почуттям патріотизму, пройнятий безмежною любов'ю до великої слави України, не може витримати того занепаду лицарського духу, що під впливом історичних обставин опановує молодшим поколінням. До цього ж покоління належить і син Нещадими, який вкупі з іншими молодчиками «ради лакомства нещасного», ради царської ласки, ладен безсоромно нищити інтереси Вітчизни, продавати Московщині свій рідний край. Це, - продовжує критик, - канва того сумного малюнка з далекої минувшини, що положено в основу історичного етюду Л. Старицької-Черняхівської... П'єса написана майстерно, з повним знанням сцени, білим віршем, добірною мовою, в якій додержано запашного історичного колориту». [6, 7]

Критик виражає впевненість, що ця п'єса займе помітне місце в репертуарі українського театру. П'єса дійсно була виставлена в театрі М.Садовського навесні 1917 року.

П'єса «Останній сніп» писалася в ті дні, коли новела більшовицьких військ під командуванням російського генерала Муравйова насувалась на Київ, винищуючи все на своєму шляху і заливаючи Україну кров'ю. У ті важкі дні грудня 1917 року письменниця завершила свій етюд, в якому розробляє проблему конфлікту двох поколінь Гетьманщини перед її знищенням російською імперською рукою.

П'єса «Останній сніп» було прихильно зустрінута тогочасною критикою – Д.Дорошенком, І.Стешенком, В.Чаговцем та іншими. У січні 1919 року Національний театр УНР поставив п'єсу «Останній сніп» у Кам'янці-Подільському напередодні свого від'їзду за кордон, в еміграцію. У передмові до Нью-Йоркського видання цієї п'єси Є.Маланюк повідомляв, що бачив цю блискучу прем'єру вистави. Він вважав, що ця постановка в умовах втрати революційних завоювань УНР стала символічною. «Навіть жупан, у якому виступав в ролі Андрія Нещадими М.Садовський, був підкреслено алегоричним. І коли герой Садовського падав мертвий, то падав, як підтятий дуб, як важкий золотий сніп, не згинаючись, цілою своєю випростованою штивою старокозацькою статурою». [7, 35 – 36]

Отже, творчість Л. Старицької-Черняхівської посіла помітне місце в історії української літератури і національного театру, пробуджуючи національну свідомість українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Газета «Культура і життя», 1990, 2 вересня.
2. Старицька-Черняхівська Л. Двадцять п'ять років українського театру. // Україна, 1907. – Т.4. – С. 89.
3. Аркас М. Історія України-Русі. – К., 1990. – С.134.
4. Садовський М. Мої театральні згадки. – К., 1965. – С.184-187
5. Коваленко П. До характеристики творчого методу М.К. Садовського. // Матеріали, присвячені 100-річчю від дня народження Садовського. – К., 1957. – С. 78
6. Старицька-Черняхівська Л. Свято української сцени // ЛНВ. – К., 1907 – Т.38, кн.5, - С. 303 – 304.
7. Старицька-Черняхівська Л. Останній сніп. – Нью-Йорк, 1968. – С.7
8. Старий В. Старицька-Черняхівська Останній сніп // Книгар, 1917. – Ч.1 (Вересень) – С.35 – 36.

Стаття надійшла до редакції 22.04.13

Коломиєц В., к.філол.н., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

Проблематика героіко-романтичної драматургії Л. Старицької-Черняхівської (на матеріалі народної трагедії «Гетьман Дорошенко» і драми «Последний сноп»)

Аналізується драматичне произведення видаючоїся української письменниці Л. Старицької-Черняхівської – народная трагедия «Гетьман Дорошенко» і драматический етюд «Последний сноп» с точки зрения проблематики, системы образов и поэтики. Определяется также место письменниці в истории украинской литературы и национального театра.

Ключевые слова: *історическая драма, сюжет, героизм, период Руины, европейское направление, символический образ, клейноды, воевода, державец.*